

Владислав Івченко,
Юрій Камаєв

СТОВП самодержавства

або

ТРИНАДЦЯТЬ СПРАВ
ІВАНА КАРПОВИЧА ПІДПРИГОРИ

1904-1909

Темпора
2023

Зміст

Один дуже довгий день у горах	7
Восковий замах	43
Надлюдина	58
Сватання штабс-капітана	83
Полювання на диявола	100
Подвійний нащадок	127
Справа у селі Петрівка	160
Фінська подорож	180
Земля горить	212
Не буди лихо...	246
Особисте доручення	271
Чорноморські вакації	289
Бельканто	319

Один дуже довгий день у горах

— х, спека яка ж!
Хлопці всі скупчилися в тіні великої
верби, що росла у дворі нашої контори, пови-
солоплювали язики й попивали воду з цеберка.

— І як ви, Іване Карповичу, можете в таку
спеку чай пити?

Гляділи на мене здивовано, бо я не стогнав,
на спеку не нарікав, сорочки та чобіт не скидав,
а пив собі потроху чай.

— У Туркестані навчився.

Хотів іще сказати: хіба ж це спека? Ну,
трохи пригріло сонечко останній тиждень, але
що в Києві спека — то в Ташкенті прохоло-
да. І тут оно всі збіглися, бо роботи немає, на-
віть усі бунтівники в тіні поховалися. А в Таш-
кенті би по такий погоді тільки так ходили,
і доводилося б за ними стежити. Вбраними
по-місцевому, щоб не виділятися. Ото складна
робота — серед глинобитних вуличок клієнта
не втратити. Після Ташкенту Київ за рай буде.

Сьорбнув я чаю і згадав про одну справу в Туркестані, після якої вже жодна київська спека мене б не злякала. Почалося все з того, що я сидів у Ташкенті на гауптвахті, на яку потрапив ні за цাপову душу. Воно як було: перед тим я служив у патрулі, який по горах місцевих розбійників шукав. Патруль був створений із числа солдатів нашого ескадрону і козаків. Командував патрулем хорунжий Ромазанов, донський козак і вправний вояка. До нього патрулі сиділи на постах, хіба що вдень кудись могли виїхати, а вночі зачинялися і носа не являли. Розбійники цим користалися: нападали на подорожніх, грабували місцевих землевласників та прибулих поселенців. А щоб патрулі страх не втрачали, то стріляли час від часу по постах.

До того знахабніли розбійники, що пограбували валку, в якій їхав товариш самого генерал-губернатора, барона Вревського. Той наказав розбійників спіймати і виписав Ромазанова, який мав відповідний досвід на Кавказі. Ромазанов, щойно прибув, відібрав півтора десятка людей: кого з солдатів, кого з козаків, і щоб неодмінно хоч пару років тут прослужили й місцевість знали. Мене теж відібрав, озброїв, добув добрих коней, бо на постах і секретах сидіти ми не збиралися. Поїхали в гори, узяли полонених, вийшли на розбійників. Не чекали ті, тому за місяць ми аж три ватаги розгромили, і стало на гірських дорогах спокійніше. Ромазанова нагородили і відправили в Семиріченську область боротися з контрабандистами. А наш загін розпустили, і повернувся я в ескадрон, командиром якого тільки-но призначили підполковника Зібєрта, такого високого, з трохи кінським обличчям, як у породистих німців буває. Загалом у Туркестані той, хто мав тям, чинами швидко обростав, тож багато хто сюди за зірочками і їхав. От і цей Зібєрт мріяв про кар'єру — одразу взявся з нашого ескадрону зразковий робити. Тільки зразковість полягала в тому, що годинами з плацу не сходили, все ходили, карбували крок та поверталися, наче для параду нас готували, а не для війни. Ну, начальству видніше.

А потім якось вивели ескадрон на маневри. Говорили, що Зібєрт дуже хотів показати себе і заслужити переведення кудись у Царство Польське, звідки була його дружина. Знудився Зібєрт від Туркестану. Таке часто з панами-офіцерами траплялося, бо ж культурного життя ніякого, всюди одні магометани, а влітку спека страшна. Хтось пиячити починав, хтось до опію приохочувався, а хтось і руки на себе накладав. Азія вона така, для незвичкої людини — важкий край. Тому Зібєрт хотів на маневрах себе зарекомендувати і вигадав зробити марш-кидок на двадцять верст, щоб зайти в тил умовному

супротивнику і захопити його штаб. Такого ніхто не чекав, то мав пан підполковник бути в дамках, але азійщини не врахував. Вийшов ескадрон ще в сутінках, рушили швиденько, до десятої мали здолати половину шляху. Але ж спека, солдати навантажені, їм пити треба, а про пиття Зіберт і не подумав. Звик, що в центральних губерніях вода завжди є, тому жодної діжки на возі з собою не взяв. Фляги швидко спорожніли, солдати заремствували, що пити хочуть. Зіберт наказав терпіти. Тоді перші непритомніти почали. Коли арик попереду. Арик — це, як по-нашому, так рівчак звичайний, який для зрошення використовують. Зіберт дозволив зупинитися, попити. Я до нього.

— Ваше високоблагородіє, дозвольте звернутися!

— Чого тобі?

— Ваше високоблагородіє, не можна з арика пити! Це ж Азія і літо! Ще навесні, коли з гір вода стікає, так-сяк. А зараз це ж отрута!

Я пошепки говорив, бо ж розумів, що не можна прилюдно вказувати на помилку керівництва. Але Зіберт аж сполотнів — так розаютився.

— Пшов вон!

Не звик від нижчих чинів поради вислуховувати. Я з арика не пив, хоча спрага аж за горло брала. І ті солдати, які давно вже в Туркестані, теж не пили, бо навчені. А інші хиляли, аж заливалися. Двадцять хвилин відпочинку, потім вишикувалися і рушили далі. Попереду Зіберт на білому коні, все піт носовичком втирає. Важко підполковнику на спеці, та не скаржиться, терпить. Пройшли не більше версти, коли стрій розсіпатися став, бо почали солдати обабіч дороги сідати з бігункою. Посидять, трохи пройдуть і знову сідають. Потім перші непритомніти почали через зневоднення. А з ескадром лише один санітарний віз, у якому два фельдшери без ліків. Зіберт лається, наказує йти, револьвером погрожує, але коли з тебе вода біжить, далеко не підеш. Став ескадрон. Замість того що ворожий штаб захопити, мусили просити умовного супротивника про допомогу. Через наш ескадрон весь полк маневри програв. Зіберту сказали, що переведення тепер йому не світить. А дружина обличчя подерла. Від люті наказав Зіберт мене арештувати. Кричав, що під суд віддасть за спробу підбурити солдат на бунт: моваляв, це я підговорив з того арика пити, — та іншу маячню. Оце так і опинився я на гауптвахті, де зрозумів, що не треба до начальства з порадами лізти, бо самому гірше буде.

І ото сидів я на нарах, розумував, що далі буде. З одного боку, провини на мені жодної, з іншого — слово підполковника у сто разів вагомніше за слово солдата, тож якщо буде суд, усяко там може повернутися. Коли загримали замки. Прийшов вартовий, із яким я вже потоваришував.

— Ваню, наказ тобі до штабу полку прибути.

Подав він мені однострій, штани та чоботи, бо ж на гауптвахті я в самому спідньому сидів.

— А що трапилося?

— Та вістовий прибіг, весь аж у милі.

— Сам вістовий, без стражі?

— Та сам.

Я швиденько одягнувся, вийшов, побачив солдатика, який доповів, що мене чекають. Разом ми рушили до штабу. Я пішов коротшим шляхом, через махалля, так вістовий аж затремтів.

— Ви що! Там же азіяти!

— Тут Азія й усюди азіяти.

— Зарізати можуть чи викрасти!

Я тільки засміявся. Бо у махаллях вдень боятися було нічого, хіба що заблукати серед тих вузеньких вулиць. От увечері — інша справа, особливо біля чайхан, де торгували опіумом. Там різне могло статися, але не зараз. Прийшли до штабу, де мене чекав поручик Зеленов, мій командир роти.

— Ваню, вирушаєш до кордону в групі підпоручика Філіповського.

— То я вже не арештований, ваше благородь?

— Ні, Ваню, вже ні. Звинувачення з тебе зняті за відсутністю складу злочину.

Зеленов підійшов до мене й заговорив тихо, майже пошепки.

— Я перед командиром полку за тебе заступився, переконав, що ти ні до чого не закликав. Попросив відпустити. Я ж за своїх солдат горою.

Зеленов поплескав мене по плечу. Брехав — нічого він командир полку не казав, бо боявся Зіберта, а мене з-під варти випустили з якоїсь іншої причини.

— А ось і Філіповський. Пане підпоручику!

Зеленов махнув якомусь молодому офіцеру з нервовим обличчям. Той підійшов, і я одразу звернув увагу на його погляд. Так наче скаламутнений, спрямований всередину. Погляди такі я бачив у тих, хто спокушався місцевим опієм.

— Підпоручику, ось рядовий Підпригора, досвідчений солдат, він у вашій справі стане в пригоді.

— Дякую, пане поручику.

Філіповський кивнув, на мене навіть не подивився, пройшов повз. Трохи хитався. Зеленов із засудженням подивився услід, підштовхнув мене в спину.

— То йди, наказ є наказ.

Я вийшов у двір штабу, побачив там із десятків солдатів, що розгублено стояли біля коней. Коні були так собі. Тут же можна було купувати дуже добрих коней — у тих-таки туркменів у Мерві, — але купували лише непотріб, бо на цьому заробляли добрячі гроші. Солдати були не кращі: якісь дрібні, худі і перелякані. А головне — всі білошкірі, тобто прибули до Туркестану нещодавно і засмагнути не встигли. Тупцювали біля коней, деякі й верхи їздити не вміли, не знали, як сідло надягти. Ще те воїнство. Підійшов до них, заговорив. Хлопці були розгублені, в горах жодного разу не бували, але про розбійників із кара-киргизів чули і дуже боялися. Куди треба їхати, не знали. Тут один знайомий єфрейтор приніс набої.

— Не знаєш, куди це нас посилають?

— Наче до китайського кордону. Супроводжуватимете когось. Розбирай, хлопці, набої, по дві обойми.

— А чого так мало?

— Так ви ж не на війну їдете.

— З двома обоймами яка війна? Це тільки переріжуть нас, наче курчат, коли набої закінчаться.

— Ваню, не вигадуй. У горах на посту ще набоїв візьмете. Ну ж бо, швидше, розбирайте!

Хлопчики прибігли, наче кури до господарки, розібрали.

— Зброя у всіх справна і пристріляна?

— Та Бог його зна. Нам оце тільки видали.

— То перевірте і пристріляйте! А де харчі, де намети, весь інший реманент?

Знизали плечима. Пішов я до штабу. А там кажуть, що їсти будемо на постах і там-таки ночувати.

— На постах із харчами не дуже! І що, як не доїдемо? Що ж нам, на голій землі ночувати і без їжі?

Побіг до Зеленова. Той послухав мене і скривився.

— Підпригора, це хіба твоя справа? У тебе командир є!

— На землі мені спати! І лапу смоктати теж мені, ваше благородь.

— Ну, добре.

Написав мені цибулку, я побіг до складу, зміг вибити там ковар, мішок рису, барильце солонини, казанок і сокиру. Пішов до хлопців, наказав усе те принести.

— А правда, що в горах напасти вночі можуть, зарізати?

Спитав один із солдатиків, найменший, дитина ще, рудий, блакитноокий. Скривився, наче його вже різати почали. Інші перелякано прислухалися.

— І вдень можуть.

Він заплакав, як ото діти плачуть.

— Ти що, припини! Як тебе звати?

— Муха.

— Муха? Яка ще Муха?

— Євстахій Муха.

— Тобто Стах?

— Стах.

Кивнув і перелякано озирнувся. Судячи з вимови, був він із наших. Згадав я, коли сам таким був і як з вимови моєї малоросійської насміхалися, хохлом дражнили. Шкода мені хлопця стало.

— Стаху, припиняй плакати. Ти — солдат, у тебе гвинтівка є, не плакати треба, а служити! Поправ гвинтівку, ремінь підтягни!

Стах кивнув, утер сльози рукавом сорочки, гвинтівку перекинув аж до шиї, щоб із вузького плеча не спадала. Тут зі штабу вийшли четверо солдатів, які ледь тягнули важкий сейф. Увесь двір вирячився на те диво, а у дворі ж були не тільки наші, а й місцеві з обслуги. Сейф повантажили до екіпажа, який стояв поруч. Солдати вийшли, двором зашелестіли розмови про те, що ж у тому сейфі. Точніше, скільки.

Я тільки подумки лайнувся. От для чого було той сейф усьому світу показувати? Хоч би рядном якимось прикрили або взагалі повантажили задалегідь. Зовсім у штабі не думали.

— Ось ваш кінь.

Стах привів мені тваринку. Ох і кінь: старий, з одного ока гній тече, в корості, дихав важко, хоча ще ж і не виїхали. Я від таких коней вже відзвичаївся. Бо ж у хорунжого Ромазанова коні були найліпші. Він їх сам відбирав, до Мерва їздив. І от звикали ті розбійники, що кавалерія в нас така собі і ніколи невірні їх не наздоженуть. Так воно й було, а потім сіли ми на нових коней — і в бій. Кара-киргизи спробували перед нами похизуватися, то й не помітили, як ми

їх наздогнали та оточили. Хороший кінь — половина справи, а ось такий, як той, що мені зараз дістався, — то половина біди. Але вже сідав, що було.

— А ти чого не сідаєш?

Спитав у Стаха, який стояв біля свого коня, ще гіршого, ніж мій.

— Та не вмію.

— Ти хіба не з села?

— З села. Тільки коней у нас ніколи не було. Батько на заробітках давно помер, а мамка воду носила куркулям, тим і жили. Коней я тільки бачив.

Допоміг хлопцю, він дякував дуже. Стах розповів, що мав старшого брата, який поїхав у Баку на заробітки. Дуже його любив, чекав на листа. І до мене тулився, як до старшого. Я роздав солдатам ковдри, а рис і казанок повантажив на екіпаж. Позаду, де зазвичай валізи кладуть. Саме прив'язував, коли підійшов чоловік у місцевому вбранні.

— Ти що робиш?

Спитав російською, без акценту. Спитав і суворо подивився — мабуть, налякати хотів. Але я вже ляканий, то далі мотузки в'язав.

— Харчі вантажу й реманент.

— Які харчі?

— Та хоч які. А ти хто?

— Я — Самойлов. А ти?

— Я — Іван Підпригора.

— Це ти в загоні у Ромазанова був?

— Я.

— Тебе ж наче до тюрми посадили.

— Відпустили оце. Далеко нам їхати?

— Не знаю.

— Знаєш.

— Знаю, але сказати не можу. О, начальство моє.

До нас наближався чоловік у цивільному, але з військовою виправкою. Самойлов витягнувся перед ним, щось доповів. Підійшов Філіповський, який уже трохи отямився й хитався менше. Перемовилися, чоловік в цивільному сів до екіпажа, Самойлов увівся на козла, а Філіповський став дертися в сідло. Не з першого разу, але заліз. Схопився за вуздечку, наче майже втонулий за човен.

— Загін, по конях!

Солдатики полізли — хтось краще, хтось гірше, — а потім двоє впали. Один погано сідло закріпив, а інший у сідлі не втримався.

Майстерні вершники, нічого не скажеш. За двадцять верст промешини собі порозтирають до крові та з коней падатимуть. Філіповський, здається, і не помітив, махнув рукою.

— Вирушаємо!

— Ваше благородь! Дозвольте звернутися!

Я підскочив до нього і був нагороджений невдоволенням поглядом.

— Нехай спочатку екіпаж поїде, а ми вже слідом. За містом об'єднаємося! Бо так це просто екіпаж, а з нами — екіпаж із охроною. У розбійників у місті є свої очі та вуха — навіщо увагу привертати?

У погляді Філіповського до невдоволеності додалося презирство.

— Щоб руський офіцер боявся якихось тубільців! Та ніколи! Пішов вон, мерзавець! Рушаємо!

Я хотів сказати, що набоїв треба взяти і коней — якщо не інших, то хоч запасних, бо ж у поході всяке може статися. Але згадав, за що на гауптвахту потрапив, і затнувся. Сів на свого ветерана і рушив разом із хлопцями. Філіповський попереду, за ним екіпаж, а потім уже ми. Їхали ташкентськими вулицями, які уважно стежили за нами з-за глиняних дувалів. Могли подумати, що якесь цабе з адміністрації генерал-губернатора їде. А могли дізнатися і про сейф. Тоді погано: розбійників сейф може принадити.

Я трохи відстав, набрав кілька фляг води в криниці. Інші хлопці про це не подумали — а воно ж спека, то невдовзі стали шепотіти, що попити б. Спитали у Філіповського про воду, той пригрозив у зуби дати. Такий от командир. Їхав собі, ледь із сідла не падав. Досі причмелений опіумом. Воно багато хто з панів-офіцерів у Ташкенті до цього добра занадився. Я один у полку трохи розмовляв сартською. Бо, скажу вам, коли навіть на базарі ти з людиною її мовою говориш, то обов'язково тобі поступиться і продасть як своєму. Тому й жалування в мене більше лишалося. Начальству я цим не хвалився, бо тут, в армії, що більше ти вмієш, то більше робитимеш. Але хтось із унтерів бовкнув, бо бачив, як я з місцевими торгувався. Тому час від часу просили мене знайти тих, хто занадто захопився курінням опіуму. Знайти могла й поліція, яка добре знала всі місця, де опій пропонували, але армія до поліції звертатися не хотіла, то просили мене. Не одного офіцера я виніс із тих підпільних курильень на плечах, бо самі пани заслабіли на ніжки. Філіповського, щоправда, не виносив, але курця опіуму впізнав у ньому одразу.

Припікало. Воно б аби по-людськи, то виїжджати треба рано-вранці, ще тільки-но розвиднюватися почне, коли більш-менш прохолодно. До одинадцятої їхати, потім зробити десь у тінючку відпочинок, перечекати, поки спека трохи спаде. А тоді вже знову рушати. Ми натомість вибралися у саме пекло — наче на розжарену пательню сіли.

— Хлопці, тримайтеся міцно, щоб не попадали.

Хлопці кивали і важко дихали широко розкритими ротами, наче риби на березі. Не звикли до спеки, яка в Туркестані могла бути неможливою. І це ще ж не пустеля, де й гірше бувало. Вдень наче на пательні, а вночі — як у льодовні. А в горах може так бути, що спека, а поруч — снігу ціла гора. Дивні краї, різкі якісь, не те що в нас, де ані тобі пустель, ані гір, ані спеки — якось усе рівненько і гарно. Почав я згадувати про рідний край, бо ж думки ці були приємні й дозволяли відволіктися від спеки.

Стах, який їхав поруч, поточився і став падати. Підхопив його, по щоці поплескав. Та невдовзі ще один впав. Знепритомнів через спеку. Хлопці почали просити про перепочинок, а Філіповський все так само страхав кулаком у зуби. Далі їхали. Ще двоє впали. Потім і самому підпоручику зле стало — тоді тільки зупинилися. Хлопці нумо падати в тінючку.

— Ви що робите! А що як змії?

Примусив перевірити місця, пройтися багнетами, бо ж змії тут дуже отруйні. Трохи відпочили і далі рушили. Ще двічі зупинилися, а потім спека стала слабшати. І гори потроху наближалися. Ввечері дійшли до одного кишлаку — це село так по-місцевому називається. Зупинилися у караван-сараї, приміщенні для купців. Двоє з екіпажу та Філіповський зайняли кімнату, а нас залишили з кіньми. Охорони не виставили, про вечерю не попіклувалися. Я наказав хлопцям розбитися по двоє, для чергування. Один із солдатів буркотіти почав, що я йому не командир. Я його за комір вхопив, підняв, що той аж ногами заметляв.

— Щось не зрозумів?

— Зрозумів, зрозумів!

На ноги його поставив, по плечу поплескав так, що той аж зігнувся.

— На посту не спати. Хто засне, битиму нещадно. Зараз ви двоє — по воду, ви — багаття розпалюйте, ви — дрова рубайте, ви — вартуйте, а ти, Стаху, — за мною.

Пішли до сільського старости. Той уже нашому начальству відніс казанок плову й тацю фруктів. Нам же дав хліба, плаского та круглого, який випікають у спеціальних печах — тандирах, та кілька днів. Староста трохи знав російську, спитав, куди їдемо. Не відповів я йому. Забрали зі Стахом харчі й повернулися до караван-сараю. Зварили рис, повечеряли з хлібом, динями закусили — вже щось. Потім я розставив вартових.

— Чатувати уважно, зброю тримати наготові, але по тінях не стріляти. Зрозуміло?

Солдати закивали. Я влігся на ковдру, шинелю прикрився і трохи заснув. Прокинувся, щоб перевірити пости. Хлопці пильнували. Уже збирався йти спати, коли побачив, що хтось стоїть у темряві, курить.

— Тютюном пригостити?

За голосом впізнав Самойлова.

— Дякую, не курю.

— З розкольників, чи що?

— Я з-під Полтави, у нас розкольників немає.

— Штунда?

— Не штунда.

— Чого не спиш?

— Вартових перевіряв.

— Хіба це твоя справа?

— А як горлянку різатимуть, не питатимуть, чия справа.

Зареготав.

— Правду кажеш. Ти питаєш, куди ми їдемо.

— Питаєш.

— До китайського кордону.

— Далеченько.

— Та головне, щоб доїхати без пригод.

— Ось це навряд чи.

— Чому так думаєш?

— Я — рядовий, мені думати уставом не передбачено.

— Я про тебе дещо чув, Ваню.

— І що саме?

— Що хороший ти солдат — кмітливий і хоробрий. Ромазанов тебе дуже хвалив і нарадив тебе взяти. То мені тебе послухати цікаво. В чому небезпека?

— У всьому. В охорону виділили новобранців, які тільки до Туркестану приїхали, цього краю зовсім не знають. Коні — погані,

набоїв — обмаль, та ще й весь Ташкент знає, що ми сейф веземо. А як Ташкент знає, то і в горах знатимуть. То безпеки нам не чекати. Це вже не кажучи про підпоручика з його опіумом. І мого штаб-ротмістра до нього принадив.

— То краще нам бути напоготові.

— Так отож.

Самойлов закивав, а я пішов спати. Ще двічі підводився, перевіряв, щоб хлопці на постах не спали. Молоді ж зовсім, у такому віці сон легко узяти може. Але жоден не заснув. Побудив усіх ще затемна, нагріли води, попили чаю з хлібом, зібралися, готові їхати, а Філіповського все немає.

— Наказали не будити.

Це Самойлов вийшов. Чорнявий, із бородою, у вбранні азійському, наче місцевий.

— Спека ж почнеться!

— А що я можу зробити? Мій командир теж сплять. Накурилися вчора з підпоручиком.

Виїхали, вже як сонце високо стояло. Філіповський пересів у екіпаж, бо там хоч якась тінь. Потроху почали ми в гори забиратися. Спочатку пагорби, а потім усе вище і вище. Дорога погіршала, екіпаж стрибав на камінні. Попереду виник вершник, застиг, побачивши нас, а потім скотився з дороги. Цього ніхто й не помітив. Я перевірів зброю, гримнув на хлопців, щоб не відставали, не розтягувалися дорогою.

Уже по обіді ми досягли нашого посту. Пара десятків солдатів, брудних, худих, схожих більше на старців, і нетверезий поручик досить пом'ятого вигляду. Судячи з того що солдати не виходили за огорожу, було тут не дуже спокійно. Філіповський сказав поручику про набої, а той тільки плечима знизав.

— Допомогти не можу, у мене в самого по десять набоїв на солдата, чекаємо на обоз!

— Але набої мали для нас привезти!

— Не привозили. А самі дати не можемо. У горах неспокійно, третього дня обстрілювали нас, цілий бій вночі був. Бережемо набої.

Ще гірше було з харчами, які теж мали нам видати. Лише мішок сухарів зміг я вибити. Тут би було зупинитися, переночувати, дочекатися набоїв та їжі, але Філіповський наказав трохи відпочити й рушати далі. Я підійшов, щоб нас ніхто не чув.

— Ваше благородь...

Хотів сказати про небезпеку опинитися в не до кінця замире-
них горах, та ще й без запасу набоїв. Але слухати мене не схотіли.

— Мовчати! Чи хочеш на гауптвахту повернутися?

— Ніяк ні.

— По конях!

Рушили. Солдати з посту тільки головами хитали. Наче в остан-
ню путь нас проводжали. Але наказ є наказ. Коні ледь сновига-
ли, заморені. Добре, що поспішати не треба було, то якось човпли.
А Філіповський у екіпаж зачинився і димів звідти опіумом. Потроху
піднімалися в гори, час від часу доводилося розчищати дорогу, щоб
екіпаж міг проїхати.

— Що дивишся, Ваню?

Це Самойлов із козел зістрибнув і присів біля мене, поки солда-
ти каміння з дороги носили.

— Та дивлюся, що конячий кізяк свіженький. Хтось поперед нас
їде.

— Може, подорожній який?

— На посту не бачили вершників, я розпитав. Хтось пост оминув
і поперед нас трусить.

— І хто б то міг бути?

— Та Бог його зна.

Їхали далі, коли почало сутеніти. Філіповський примітив неве-
личкий більш-менш прямий майданчик обабіч дороги і наказав зу-
пинятися на ночівлю. Я підійшов до Самойлова.

— Твій командир головніший за Філіповського?

— Звісно.

— Нехай скаже, що тут ночувати не можна. Ми ж як на до-
лоні — пари стрільців вистачить, щоб нас усіх покласти. Он із тих
кущів будуть нас убивати, наче в тирі, а нам і сховатися немає де.

Самойлов озирнувся.

— Так, місце таке собі. Зараз говоритиму зі штаб-ротмістром.

Пішов до свого командира, білявого й худенького чоловіка з аку-
ратною борідкою. Щось поговорили, потім штаб-ротмістр підізвав
Філіповського. Той спочатку активно жестикулював, а потім таки
погодився. Наказав їхати далі. Уже в сутінках знайшли місце для
ночівлі. Не найкраще, але вже яке є. Філіповський одразу сховався
в екіпажі, тож довелося мені відправляти людей по дрова і виклада-
ти з каміння кілька вогневих точок.

— Думаєш, можуть напасти?

Самойлов покурював чергову самокрутку.

— Думаю, що зараз треба думати, бо потім не до того буде.

Розпалили багаття, нагріли в казані води, навіть чаю не було. То розмочили в окропі сухарі й тим повечеряли. З екіпажу тхнуло опієм. Знову курили пани-офіцери.

— Хлопці, лягайте тісніше, бо під ранок зимно буде.

Хлопці кивали, були невеселі, бо ж вижарилися на сонці, та й у шлунках було незатишно.

— Вартові, дивитися уважно: як щось підозріле помітите — то одразу стріляйте. Тут місця безлюдні, випадковий не забреде. Вогонь загасити, бо через нього по табору зручно стріляти. Усе, добраніч.

Поставив на варту одразу трьох солдатів. Одного біля коней, другого в таборі і третього на горбочку поруч. З того горбочка ми були, як на тарілочці — тільки й бери. І тікати нам немає куди, бо позаду урвище. На горбочку я Стаха залишив, допоміг йому позицію обладнати. Підбадьорив, поговорив по душах, наказав не спати. З тим повернувся до табору. Хлопці вже повлягалися. Попив смачної водички з гірського струмка, що протікав неподалік. Дивився у темряву, і якось було мені неспокійно. Намостив під боки трохи сухої трави, ліг на шинелю, вкрився ковдрою. Наче й непогано, але заснути так і не зміг. Усе лежав і прислухався. Потім розбудив і поставив нову зміну вартових, знову ліг, а сну й далі не було. Вже і останніх вартових розставив, мало ось-ось почати світати, попереду важкий день у сідлі — треба б було заснути, але де там. Лежав, думав аби про що, дивився на зоряне небо, а потім зробилося мені якось особливо тривожно. Нападати краще за все саме у такий час, коли сон найміцніший. Підвівся, взяв гвинтівку, пройшовся табором. Хлопці міцно спали, оно стирчали з-під розпряженого екіпажа ноги Самойлова, а пани-офіцери хрюпали всередині.

Неквапливо піднімався до горбочка, коли почув тихенький скрик, що майже одразу перейшов на хрип. Припав до землі. І тут пролунали перші постріли. З різних боків, але хтось стріляв із горбочка по табору, де тепер зчинилася справжня метушня. Я поповз, щоби напасти з тилу. Побачив якусь тінь. Вистрелив із гвинтівки, вихопив револьвер і забіг на верх горбочка. Там ще дві тіні. Усе ще стріляли по табору, не встигли розвернутися. Застрелив і впав поруч. Тут було тісно. Онде зарізаний вартовий, двоє мертвих нападників, а готувалося ж місце під одного. Виштовхнув тіла, зробив із них невеличкий бруствер. Підібрав зброю, кількома пострілами відігнав

нападників. Сподівався, що після цього втечуть, але ні. Стріляли, оточивши табір. Хлопці відповідали.

— Набої бережіть! По одному, не частіть!

— Ваню, ти там живий?

Це кричав Самойлов. Я вистрелив, бо побачив рух поблизу.

— Живий! Що у вас?

— Підпоручик мертвий і мій штаб-ротмістр теж! Екіпаж, наче сито, весь у дірках! По ньому цілили!

— Скільки людей залишилося?

— Четверо, це окрім мене, і ще два поранених.

— Бережіть набої, стріляйте тільки напевно! І казанки з водою бережіть! Удень знадобляться!

— Казанки з переляку перекинули!

— Дарма.

Я припав до землі, бо по мені одразу з кількох боків почали стріляти. Нападники були люди досвідчені і зрозуміли, що тільки-но захоплять горбочок, так і зможуть усіх нас перестріляти. То тепер притискали мене до землі. Я прочитав «Отче наш» до «хліба щоденного», визирнув і вистрелив. Поцілив нападника, одного з тих, хто крався до горбочка. Інші кинулися тікати, але ще в одного влучив. Інші залягли і тільки зрідка пострілювали.

— З каміння викладайте позиції!

— А далі що?

— А далі підмога прийде!

Ось у цьому я був не впевнений, але треба було хлопців підбадьорити. Ще постріли. Я обшукав тіла вбитих. Забрав набої, узяв кинджал одного з розбійників, потрусив фляжками — своєю і вбитого вартового. Чужа майже повна, моя — наполовину. Вже щось. Визирнув і припав: кулі над головою дзижчали, наче гедзі на пасовиську. Розбійники пильнували. І не відстануть же. Бо відчують свою перевагу.

Сонце сходило. Я відчував, що день буде довгий, — звісно, якщо пощастить. Позіхнув, бозна-коли доведеться ще заснути. Ще раз окинув оком табір. Оно дорога недалеко, але прострілювалася — не втечеш. Далі, кроків за сто, струмок тік. Дуже привабливо шелестів. Вода в ньому смачна та холодна. Але на дорогу вийти зась — то й води не буде. Тільки лежати, чекати та відстрілюватися — нічого більше.

Лежав. За годину дозволив собі зробити ковток, потім іще один. Випустив три набої, одного нападника поранив. Вони більше на роги не лізли, чекали. Невдовзі хлопці в таборі почали скиглити.

- Води! Пити хочемо!
- Переверніть екіпаж, хоч якась тінь буде.
- Тінь не напуває!
- У мене для вас цицьки з водою немає!
- Здаватися треба!
- А вам пропонували?
- Розбійники нас на своїх арештованих товаришів обмінюють!
- Це там кому вже паморочиться? Припинити дурні розмови!

Чатуйте!

За годину знову скиглення, потім іще. А воно ж у небі ані хмаринки, сонце пече, і попереду ще цілий день. Воно й мені важко. Я халат із убитого розбійника зняв, щоб трохи від сонця сховатися. Але не дуже той халат рятував.

- Руській, здавайся!

Вимова наче не місцева. Я на голос вистрелив.

— Хто зараз здавайся, тому живий! А хто ні, той убивати! До десяти рахувати! Один!

Хто це в розбійників такий завівся? Аж цікаво. Визирнув, сховався.

- Стій, куди? Дурні!

Це кричав Самойлов. Подивився я на табір і побачив, як вцілілі солдати тікають з табору, забравши й поранених.

- Стійте, заріжуть вас! Стаху!

Хлопець засумнівався, зупинився, але товариші штовхнули його й потягли за собою. Бігли до дороги з піднятими руками.

- Здаємося! Здаємося!

Самойлов вилаявся.

- Що робити, Ваню?
- А ти здаватися не збираєшся?
- Та щось не вірю я їм.
- І правильно.
- Але що нам робити?
- Чекати.
- Чого?
- Порятунку.
- Звідки?
- Бог його зна. Вода в тебе є?
- Трохи.
- Бережи, на день має вистачити.

- Може, підуть розбійники?
- Думаєш, тільки я той сейф, який в екіпаж заносили, бачив?
- Думаєте, на сейф полюють?
- Ну, вже ж не на коней тих калічних.
- То не підуть?
- Не підуть.

Самойлов знову вилаявся. Я визирнув, щоб оглянути околиці.

- Здавайтеся, нас не вбили! Здавайтеся!

Упізнав голос Стаха. Дивно як, побігло здаватися четверо та ще двоє поранених, а здатися закликав один. І голос такий переляканий, аж тремтів. Чи не з ножем на горлі кричав Стах?

- Здавайтеся! І вам життя збережуть, не питатимуть за вбитих!

Знову він, ледь не плакав, переляканий.

- Дайте час подумати!

Гукнув до нападників.

- Про що думати будеш, Ваню?

Самойлов здивувався.

— Та шкода хлопця. Заріжуть же його, якщо скажу, що не здамся. Хай поживе трохи.

- Добрий ти, Ваню.

- Це не гріх.

Ще почекали. Хлопець спитав, чи здаватимемося, я ще попросив часу.

— Вони кажуть: просто ящик залізний віддайте! І здаватися не треба! Ящик віддайте — і вони підуть!

- Самойлов, а що там у сейфі таке?

- Державна таємниця!

- То не віддаємо?

- Ні, не можна!

Розбійники знову стріляти почали. Набоїв не шкодували, але вперед не бігли, бо я огризався. Ковточок зроблю, визирну, стрільну.

- Як у тебе з набоями, Ваню?

- Вистачає.

- І звідки?

- На посту взяв.

- Як узяв? Не було ж там!

- У поручика не було, а я з хлопцями поговорив — і знайшлося.

— Завбачливий ти, Ваню. А револьвер у тебе звідки? Чув я, що ти з револьвера стріляв.

— Ач який ти уважний. Револьвер мій, я його з казарми взяв.

— Для чого?

— У горах із револьвером краще, аніж без.

Самойлов зареготав. Сміхотливий якийсь. Розбійники стріляти почали. Роздратувалися. Добре, коли дратуються, — дурниць можуть наробити. Я одного поранив. Він повз під пагорб, де б я його вже не бачив. Потім би поповз нагору, спробував би мене вбити. Та не доліз. Скрикнув і далі лежав мовчки, не стогнав.

Я чекав. Мали б його витягати. І дійсно полізли, ще одного поранив. Так двоє і залишилися. Погане це діло — на пораненого ловити, але наших полонених вони порізали і нас би не помилювали. Тут уже жорстока війна.

— Руській, здавайся! Сейф отдавай, буде жити!

Знову той голос, із вимовою німецькою.

— Самойлов, хто це там такий? Наче не тутешній.

— Думаю, що британський гість.

— Британський? Що йому тут робити?

— Так як що, Ваню? Тут же трохи на південь — і Британська Індія. Боятися британці російського багнета, ось і гидить англійчанка.

— Диви як.

— Оце нацькували на нас горян кара-киргизів, щоб сейф захопити.

— Невже заради грошей аж сюди добралися?

— У сейфі не тільки гроші, Ваню. Документи там іще, секретні. Ось що британцю треба. А грошики — кара-киргизам за роботу.

— А можна про таке розповідати?

— А хто нас тут почує, Ваню? І чи нам боятися розголошення? Буде диво, як узагалі виживемо.

— Вижити було б непогано.

Зітхнув я. Бо якось не бачив, як би його вижити. Набоїв на день, а води ще менше. У найкращому разі пощастить до ночі втриматися. А далі що? Далі кара-киргизи в атаку підуть. Їх, судячи з пострілів, ще багатенько залишилося, а нас тільки двоє. В темряві я з горбочка їх не зупиню.

— Наші ж мусять стрілянину почути?

— Та далекувато вони.

— А місцеві мають же про стрілянину доповісти?

— Навряд чи. Мисцеві навчені мовчати.

— Тоді як же нам рятуватися, Ваню?

- Та як, до ночі вижити.
- А далі?
- А далі подивимося.
- Якось невесело.
- Може, тобі ще частівки заспівати?
- Та я й сам можу!

І справді заспівав. Сміливий мужик цей Самойлов. Інший би тремтів, а цей співав. Розбійники роздратувалися, почали стріляти. Бо їм теж несолодко — купу людей втратили і сонечко їм теж припікає. Але на нас не лізли: навчені вже були. Чекали, поки нас сонце спалить. Пекло воно добряче, а небом посувалося неквапливо, наче сонна сидуха на базар. Я ховався під халатом, але він захищав усе менше. І то хоч трохи тіні було в ямці, а зараз і та зникла. Губи пересихали, і одне бажання: «Пити, пити, пити». Воно би накритися халатом з головою і не рухатися. Але ні, треба бути напоготові, пильнувати, щоб розбійники не наблизилися. Вони ж поруч весь час були, вичікували, як ті круки на стерво.

- А чому ти, Ваню, такий хитрий та вправний, досі в армії?

Самойлову, мабуть, теж було важко, хотів відволіктися.

- А де ж мені бути?
- Невже не запрошували більше нікуди?
- Ні.

— Якщо виберемося звідси живими, я зі своїм начальством переговорю, розповім про тебе.

- І хто ж твоє начальство?

— Про Військово-обліковий комітет Генерального штабу чув?

- Ні.

— Почуєш.

- Це розвідка чи що?

— Розвідка.

- Та мені і в армії непогано.

— Не твій масштаб, Ваню, ти для іншого призначений. Чесно тобі кажу. Я ж у людях розбираюся, то...

Гримнув постріл.

- От блядь!

Злісно лайнувся Самойлов. Я визирнув глянути, що робиться. Розбійники саме вискочили поранених забрати. Поклав одного, інші втекли. Самойлов далі лаявся.

- Що там з тобою?

- Поранили мене, Ваню, поранили!
- Куди?
- Здається я, Ваню, помираю!
- Не панікуй.
- А так помирати не хочеться! У чужій землі, серед цих дикунів! Застогнав Самойлов.
- Руській здавайся! Сейф віддавати і жити!

Це знову той британець. Нічого йому не відповідав. Голову так нагріло, що аж трохи паморочилося. На тіла мухи злетілися, дзижчали. Стиснув гвинтівку. Час від часу визирав. На небо не дивився, щоб не дратуватися з того, як сонце ледь рухалося, наче прикипіло на місці. Очі залипалися, бо ж спав мало, вже не тільки губи пересохли, а й рот, язик до піднебіння прилипав. Дихати важко, повітря розпечене, наче в піщій сидиш. Але треба було терпіти, чекати, поки день цей закінчиться.

- Ваню, а в тебе вода ще є?
- Ні.
- Ваню, та є ж.
- Ні.
- Ваню, а дай мені хоч пару ковточків, а то я свою вже випив.
- Ні.
- Ваню, нам же треба вистояти. Поділися.
- Ні.
- Ваню, я ж помираю.
- Ні.
- Ваню, пити хочу!
- Сходи до кара-киргизів, вони тебе напоять ножем по горянці.
- Але ж є в тебе вода!
- Ні.
- Жорстокий ти, Ваню!
- Який є.
- Ну, поділися! Кинь фляжку, хоч пару ковточків!
- Ні.
- Ваню, зі мною краще не сперечатися!
- Лякаєш?
- Від мене ж залежить, що я начальству доповім. Чи проявив ти себе героєм, чи зрадником!
- Спочатку доживи до зустрічі з начальством.
- Дай води!

— Ні.

— Ми мати води! Багато води! Пити-пити! Води! Здавайся, води пити, холодна води!

Знову британець кричав, ще й у казанок колотити почав, зваблював.

— Ваню!

— Самойлов, ти ж у мене як на долоні. Не припиниш клянчити, пристрелю.

— Жорстокий ти, Ваню!

Постріли. Я вистрелив, кара-киргизи відповіли. Мабуть, сподівалися вони, що ми відволікся на суперечки, один хотів пробігти до маленької ями, в якій можна було сховатися, а потім дошкудляти пострілами. Не добіг. Вже третій поранений. Смажилися на сонці, я не добивав.

— Просять поранених забрати!

Знову Стах закричав. То живий ще. Голос тремтів — дуже перелякався, але живий. І якось подумалося мені, що добре було б дитину врятувати.

— Нехай тебе відпустять до нас, тоді дозволю забрати.

Стах довго не відповідав: мабуть, роздумували розбійники.

— Не вірять вони вам!

— Як хочуть.

— Ваню, на чорта тобі той солдатик? Ми й так не виживемо! І йому ж воду потрібно буде давати! Краще мені дай! Хоч пару ковтків, кинь у фляжку! Я ж поранений!

— Дострелити тебе?

Самойлов аж загарчав.

— Не стріляйте!

Вийшов Стах, із піднятими руками, у спідньому, йшов та хитався. Леде човгав. Зайшов на горбочок, впав у яму і заридав. Тремтів усім тілом. На спідньому бризки крові і пляма смердюча.

— Забирайте поранених!

Двоє горян забрали одного, потім інших. Я не стріляв.

— Дурний ти, Ваню! Навіщо нам цей тягар? Воно ж перелякане! І вистрілити не зможе!

Самойлов дратувався в таборі. Я чекав, поки хлопець наплачеться. Потім поплескав по плечу.

— Скільки їх?

— Кого?

Дивився на мене перелякано.

— Розбійників.

— Не знаю.

— Скількох бачив?

— Я не рахував.

— То подумки порахуй.

— Вони всіх зарізали! Всіх!

І нумо плакати. Залишив його, дивився навколо. Плач, дзигчан-
ня мух, спека й майже нерухоме сонце, яке припікало.

— Ножаками, наче телят!

Хлопець тремтів і стогнав.

— Самі ж побігли здаватися.

— А що було робити?

— Головою думати. Скільки розбійників? Рахуй!

Гримнув на хлопця, щоб далі не плакав.

— З десяток. І з ними рудий іще.

— Рудий?

— Ага, одягнений, як вони, тільки вони чорні, а він — рудий.

— Ватажок їхній?

— Ні, ватажок інший — страшний, зі шрамом на обличчі. А рудий — окремо.

— Що в них зі зброї?

— Гвинтівки, шаблі, кинджали.

— Коней багато?

— Багато. А вони тепер нас уб'ють?

— Подивимося. Бери гвинтівку.

— Для чого?

— Для того, що ти — солдат. Бери.

— Уб'ють вони нас!

Обличчя ще дитяче, волосся світле, ластовиння на носі і навколо,
очі червоні від сліз, губи тремтять. Потрапила дитина впекло.

— Стаху, ти якщо жити хочеш, то слухай мене. Зрозумів?

— Так.

— Бери гвинтівку і спостерігай. Тільки не так, що визирнув і залишився. Пристрелять. Визирнув, сховався. Як треба, сам вистрелив. Спробуй.

Трохи довелося потренувати, поки він дечому навчився і заспо-
коївся.

— Тепер чатуй, а я трохи відпочину.

— А дайте води, Іване Карповичу.